

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Прикарпатського національного університету

імені В.Стефаника, к.і.н.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У статті досліджуються особливості формування єдиної національної історії як чинника консолідації Української держави. Автор стверджує, що перетворення української історії на об'єднавчий фактор може відбутися за умови відмови політиків від спекуляцій історичним минулим і пошуку професійними істориками консолідаційних для держави рис в українській історії.

Ключові слова: національна історія, консолідація, історична спільнота, історичний підручник, імперська спадщина, соборність, незалежна Україна, історична пам'ять.

Здобуття незалежності поставило перед нацією завдання ідентифікувати себе в культурній сфері. Для об'єднання держави важливим було формування національної історії, яка була б позбавлена імперських нашарувань попередніх завойовників і сформувала б основи українського патріотизму.

Навчання історії повинно створювати у громадян відчуття історичної спільноти. На основі реальних фактів історики написали славнозвісну історію народження великих західних демократичних країн, трагічну історію створення держави Ізраїль та міф про муніципальну свободу невеликих європейських націй. З часів націй та націоналізму кінця XIX століття науково доведена розповідь про події минулого мала стверджувати колективну особистість та допомагати нащадкам цієї славетної історії продовжувати плекати спільне минуле та вести надалі спільну діяльність [1, с.139].

Крім того, в умовах глобалізації загострюється конфлікт нових соціальних норм і традиційних суспільних цінностей. За цих обставин саме історія виконує важливу функцію ідентифікації, диференціації та консолідації [2, с.186].

Своє бачення історичного розлучення з СРСР і Росією пропонував Л.Кучма. На його думку, в Російській імперії і Радянському Союзі було спільне інтелектуальне господарство і Україна (а не тільки Росія) має право вважати своєю не якусь частину цього господарства, а все його цілком. Більше того, політик вважав, що коли вже загальноімперська культура поділу не піддається, “історично справедливим, розумним і просто рятуючим ситуацію став би заключений прилюдно й урочисто культурний пакт, відповідно до якого Україна і Росія (і Білорусія) визнали б усі духовні цінності, створені протягом століть під одним державним дахом, спільною і не підлягаючою поділу спадщиною” [3, с.310].

Як вважає Я.Грицак, якраз режим Кучми виявився дуже вправним у маніпулюванні історичною пам’яттю. На думку історика, цей режим “як добрий аптекар... старанно змішував між собою два дуже їдкі та взаємозаперечні реактиви, щоб одержати ліки на національну недугу роз’єднаності. Цими реактивами були радянська й національна версії української історії” [4, с.70].

Натомість В.Ющенком для формування єдиної національної історії було створено Український інститут національної пам’яті. Уже до дня незалежності України у 2007 р. інститут під керівництвом академіка НАН України І.Юхновського розпочав всеукраїнську акцію “Єдина держава – спільна історія”. Цей проект передбачав створення єдиного базового історичного підручника. Він мав подавати так історію молодому поколінню, щоб “наші діти і онуки пройнялися любов’ю до України і щоб вони вирости патріотами України” [5, с.12].

Рецепт до створення спільної історії І.Юхновський вбачав в тому, що необхідно “ті моменти в часі й просторі, де нація, на базі якої утворена держава, виглядала дуже достойною, дуже детально розписувати, а моменти, коли нація програвала, була нікчемною, в канонічній історії розписувати менше” [6, с.14].

Об’єктивно ініціатива Українського інституту національної пам’яті сприяє зближенню українців різних регіонів країни. Так, згідно з дослідженням

американського вченого Б.Андерсона, у процесі формування національної свідомості важливу роль відіграє формування національної історії. Її складовою автор вважає “ексгумацію” найпотемніших жадань чисельних безіменних небіжчиків, які дозволяють зачислити їх до історії нації (як приклад, мексиканці, що говорять іспанською від імені доколумбових індіанських цивілізацій, мов яких вони не розуміють). Крім того, дослідник вважає, що така спільна історія розглядає будь-які конфлікти і ворожнечі (навіть якщо вони відбулися до часу формування націй чи носили класовий характер) як “родинну історію” [7, с.244-250].

Американський дослідник взаємозв'язків культури й імперіалізму Е.Саїд стверджував, що нації самі по собі є нараціями [8, с.13]. Однак вчений вважав, що ортодоксальний націоналізм іде тим самим шляхом, який вимостив імперіалізм. На його думку, просто оповідати національну історію означає, повторювати, розширювати і породжувати нові форми імперіалізму. Більше того, Е.Саїд стверджував, що покинутий на себе націоналізм після здобуття незалежності “кришиться на регіоналізм всередині порожньої оболонки самого націоналізму” [8, с.379].

У зв'язку з цим дослідник пропонував говорити про секулярний простір, гуманно вибудовані й взаємозалежні історії, які фундаментально пізнавані, хоча й не через великі теорії або системні тоталізації. Фактично Е.Саїд вважав необхідним пов'язати історії імперії і колоній, виступав “за несумірні, але взаємопереплетені і взаємозалежні, а понад усе – взаємонакладні потоки історичного досвіду” [8, с.434-435]. Безумовно ідеї американського вченого, як ніде, актуальні в Україні, яка пов'язана з колишньою імперією не тільки колоніальним минулим, але й культурно-релігійною близькістю.

Відомий історик Н.Яковенко запропонувала ідею скоординування популярної історії з національною ідеєю. Засіб досягнення цієї цілі вона вбачала у поступовій відмові від народницької історіографії, яка зникається з радянською і характеризує спільноту як монолітну цілість. Дослідниця вважає,

що подолавши “монолітний спадок”, українська історіографія зможе розв’язати проблемні питання і знайти місце в українській історії для різних еліт [9, с.18].

Я.Грицак для вирішення проблеми історичної пам’яті пропонує запровадити, за прикладом Німеччини часів К.Аденауера та Іспанії після смерті Франко пакт про забуття. Він би передбачав, що ніхто не має права використовувати минуле для політичної пропаганди.

Проте історик зауважує, що такий пакт має обмежений термін дії, бо рано чи пізно суперечки такі розпалюються, і то з новою вибуховою силою, а тому пакт має бути підтверджений гордістю українців за своє теперішнє становище [4, с.76-77].

Натомість спроби формування єдиної історичної пам’яті зустрічають жорсткий спротив російських урядових і громадських кіл, які намагаються загнати українську історію в радянські концепції “російсько-українського братерства”. Так, значну критику росіян викликав указ В.Ющенка щодо святкування 350-ї річниці Конотопської битви, а колишній російський дисидент О.Солженіцин дозволив собі написати, що крик про геноцид 1933 р. став зароджуватися “в затхлих шовіністичних головах злостиво налаштованих проти москалів” [10; 11].

Відзначимо, що націонал-демократичні лідери ще в умовах державного відродження передбачали: фактор різночитань в українській історії буде активно використовуватися як зброя проти об’єднання країни. Так, І.Драч під час виступу на установчому з’їзді ДемПУ 15-16 грудня 1990 р. з приводу цього питання зазначив: “Все це запрограмовано і заангажовано у наше майбутнє, і по цій лінії буде йти ідеологічна боротьба” [12, арк.18].

Крім того, російська влада активно закликає узгодити сучасні російські й українські підручники з історії. І це при тому, що концепція історичної освіти в середній школі Росії має всі ознаки наміру впровадити неоімперський проект у масову свідомість росіян.

Одним з найяскравіших прикладів такої політики стало опубліковане в французькій газеті “Le Figaro” звернення до Президента України В.Ющенка, в

якому було висловлено заклопотаність прагненням влади “розглядати українську історію окремо від російської”. Під зверненням стояло 37 підписів, з яких лише 9 осіб мали стосунок до історичної науки. Політологи стверджували, що саме російські структури оплатили цю публікацію [13, с.10].

Підручники путінських часів трактують історію Росії з позиції сили, виправдовують мілітаризм та агресивні устремління російської держави. Вони містять ксенофобські трактування, демонізують інші нації, формуючи образ ворога, чим активно відтворюють стару біполярну модель часів Й.Сталіна – Л.Брежнєва [14, с.20].

Така поведінка російських політичних еліт чітко відповідає науковим розробкам американського дослідника Е.Саїда, який стверджував, що для підпорядкування та віктимізації корінного населення імперія переписує їхню історію як похідну від імперської історії. Цей процес застосовує наратив, щоб розвіяти суперечливі спогади й поглинути насильство такою панівною імперською присутністю, яка б унеможливила будь-які спроби відділити її від історичної неодмінності [8, с.200].

Унаслідок цього російський імперіалізм, як і будь-який інший, після початку процесів деколонізації отримує можливість стверджувати: “Ти такий, який ти є завдяки нам. Коли ми пішли, ти повернувся до свого жалюгідного становища...”[8, с.76].

Натомість американська дослідниця Ева М.Томпсон пояснює поведінку росіян тим, що імперські нації не визнають законність захисного націоналізму й представляють його як злочин або беззаконня. Саме тому, на її думку, росіяни не розуміють, що цілком нормально впроваджувати в Україні закони, наприклад, на користь української мови, літератури, культури тощо [15, с.16]. До цього слід додати й той незаперечний факт, що “для України перебування в російській зоні світу обертається на копіювання передусім російського негативу” [16, с.56].

Як відзначив співробітник Українського інституту національної пам’яті В.В’ятрович, формування поглядів на українську історію нівелює можливість

використовувати історію в операціях з розколу нашої країни. Він вважає, що тільки тоді, коли різні регіони України матимуть спільних історичних героїв, однаково оцінюватимуть ті чи інші події минулого, можна буде говорити про національну консолідацію [17, с.22].

Є і протилежні погляди на роль історії в формуванні національної єдності. Так, кримський вчений М.Кузьмін вважає, що в сучасному суспільстві спроби обґрунтувати національну ідеологію неминуче призведуть до появи кількох конкуруючих націоналізмів. Як приклад, він стверджує, що український націоналізм може будуватися як на європейській долі українців, так і на конструктах братніх східнослов'янських народів. Тобто історія для М.Кузьміна стала чинником, що перешкоджає національній єдності [18, с.182].

Як вважає А.Мартинів, в Україні суспільні дискусії навколо перипетій Другої світової війни та небезпечна перспектива “війни пам'ятників” також засвідчують не консолідуючу, а роз'єднуючу роль недавнього минулого. Причому домінуючими є не загальнонаціональна ідентифікація української політичної нації, а локальні та регіональні ідентичності як на Сході, так і на Заході України. Унаслідок цього ускладнюється ідентифікація з національною історією, натомість посилюється масова недовіра до будь-якої історичної інформації [2, с.187].

Так, згідно опитування Центру Разумкова у 2006 р. для жителів Заходу “Україна” – єдина наступниця історії та культури Київської Русі (відносна більшість, 46%). Для решти – “історія України” – невіддільна частина історії великого східнослов'янського народу, як і історія Білорусі та Росії (Схід – 54%; Центр – 40%; Південь – 60%). У свою чергу для жителів Заходу війна проти фашизму – Друга світова (41%). Для решти – Велика Вітчизняна (Схід і Південь – по 64%; Центр – 59%) [19, с.3].

Парадоксальні результати дало соціологічне опитування у 2003 р. київської молоді, метою якого було визначення чинників національно-патріотичної орієнтації. Так, попри певні відмінності у розподілі оцінок за статтями, віковими групами і національністю респондентів загальний

позитивний результат сприйняття отримала Катерина П. Водночас показник негативного ставлення молодих киян до таких видатних борців за українську державність, як С.Петлюра і С.Бандера, переважає позитивний. 75% київської молоді не знає, хто такий Є.Коновалець, не відомі їй імена Р.Шухевича, учасників визвольного руху ОУН-УПА, отаманів Холодноярського краю [20, с.59-60].

Історичні ідентичності на Сході та Заході України проаналізовані Інститутом історичних досліджень в рамках трендового соціологічного опитування “Львів–Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій соціальних лояльностей”.

Зокрема, результати дослідження свідчать, що для м. Львова особливо важливим є святкування традиційних та нових українських свят. Тут також особливого значення набувають особи і події з дорадянської моделі української історії, що описуються мешканцями як позитивні і героїчні. Вони посідають чільне місце у календарних та комемораційних святкуваннях і становлять основу історичної ідентичності мешканців Львова.

Натомість радянські історичні персоналії та події все ще займають вагоме місце в історичних наративах та ідентичностях м. Донецька. Те саме стосується і радянських свят (чи їх пострадянських модифікацій), що інтерналізуються та святкуються переважно на Сході [21, с.194-195].

Водночас, незважаючи на всі виявлені регіональні відмінності, простежується певна тенденція до повільного але помітного зближення позицій щодо окремих складових історичних ідентичностей та політичних орієнтацій. Такими окремими елементами, які поки що не домінують, є святкування Дня незалежності в обох регіонах, зближення поглядів щодо таких періодів української історії як, наприклад, УНР, чи таких постатей, як М.Грушевський або Т.Шевченко [21, с.195].

Позитивним є також той факт, що серед обох рейтингів подій і осіб у Львові і в Донецьку були практично відсутні події регіонального значення. Це говорить про те, що мешканці обох регіонів скоріше інтерналізують події, які

належать до мета-нарративів, що конструюють “зовнішні” узагальнюючі моделі історичного минулого (українську чи радянську), ніж творять свою власну модель історії, базовану на регіональному досвіді [21, с.194].

Зміни в історичній пам’яті засвідчив проведений в грудні 2007 р. проект “Великі українці” на телеканалі “Інтер”, коли в “списку десятих” найвидатніших українців не виявилось імперських та радянських постатей – Петра І, В.Леніна, Л.Брежнєва і т.д. [4, с.84].

Проте ситуація ускладнюється також через те, що глобалізація деконструє національну історію. Зазначений, не завжди об’єктивний процес, як правило, починається з її релятивізації та застосування принципу “скільки істориків – стільки й історій”. Порушується монополія національної держави “розповідати” і транслювати свою історію новим поколінням. Розуміння “ворожої позиції” на принципах толерантності, а не на основі позиції “я поважаю чужу думку, але не поділяю її”, стає передумовою для нівелювання монопольного тлумачення національної історії [2, с.187].

Підсумовуючи, зазначимо, що в умовах становлення Української державності, консолідації нації та тиску глобалізаційних процесів зростає необхідність об’єднання навколо спільної історії. На нашу думку, елементами механізму, що дозволять перетворити українську історію на об’єднавчий чинник, мають стати:

- 1) формування спільної історії, яка б акцентувала на успішних сторінках минулого і розглядала будь-які конфлікти і ворожнечі (навіть якщо вони відбулися до часу формування націй чи носили класовий характер) як “родинну історію”;
- 2) протидія нав’язуванню українській історії концепцій імперської присутності ззовні;
- 3) усунення від дискусій щодо історії непрофесійних в галузі історичних знань політиків (пакт про забуття, за Я.Грицаком) і формулювання офіційної державної позиції на основі фахових незаангажованих історичних досліджень.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні шляхів для подолання протиріч між регіонами України і використання культурно-духовної різноманітності країни для зміцнення державності.

Список використаної літератури

1. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Домінік Шнаппер. – Харків: Фоліо, 2007. – 223 с.
2. Мартинов А.Ю. Історичні знання в умовах глобалізації / А.Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С.181-190.
3. Кучма Л. Україна – не Росія / Леонід Кучма. – М.: Время, 2004. – 560 с.
4. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності / Ярослав Грицак. – К.: Грані-Т, 2008. – 232 с.
5. Юхновський І. Напрямки консолідації / Ігор Юхновський // Західний кур'єр.—Івано-Франківськ, 2007.—23 серпня.—С.12.
6. Юхновський І. Відповідальний за пам'ять / Ігор Юхновський // Український тиждень.—2008.—4-10 липня.—С.14-19.
7. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – К.: Критика, 2001. – 271 с.
8. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Едвард Саїд. – К.: Критика, 2007. – 608 с.
9. Яковенко Н. Нормалізація історії / Наталія Яковенко // Український тиждень. – 2008. – 23-29 травня. – С.14-19.
10. Юсин М. Ющенко веде к расколу Украины // <http://www.izvestia.ru/opinion/article3113936/> (перегляд 3 квітня 2008 р.).
11. Солженицын А. Поссорить родные народы?? <http://www.izvestia.ru/opinions/article3114723/> (перегляд 3 квітня 2008 р.).
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.272, оп. 1, спр.4. – 122 арк.
13. Заказуха. Росіяни проплачують антиукраїнські статті у світових ЗМІ // Український тиждень. – 2008. – 3-9 жовтня. – С.10.

14. Гирич І., Радзивілл О. Новий російський Сталін, або конструктори “щасливого минулого” / І.Гирич , О. Радзивілл // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 20-26 вересня.—С.20.
15. Томпсон Ева М. Після колонії / Ева М. Томпсон // Український тиждень. – 2008. – 25-31 липня. – С.14-19.
16. Масенко Л. Імперський синдром /Лариса Масенко // Сучасність. – 2008. – №10. – С.52-56.
17. В’ятрович В. Кому і навіщо потрібен “перегляд” історії // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 29 березня. – С.22.
18. Кузьмін М. Націоналізм у постмодерністській культурі: політика і географія / Микола Кузьмін // Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави. Матеріали міжнародної наукової конференції Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2006 р. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.177-184.
19. Шангіна Л. Про країну, державу та громадян у перехідному віці / Л.Шангіна // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 19-26 серпня. – С.3.
20. Масенко Л. (У)мовна (У)країна: Популярне видання / Лариса Масенко – К.: Темпора, 2007. – 88 с.
21. Серeda В. Стосунки Сходу та Заходу України: історичні ідентичності і націєструктуруючі процеси / Вікторія Серeda // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / Наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С.183-196.

Adamovych S.V. Development of the national history in the independent Ukraine. The article studies the peculiarities of the single national history development as a consolidating factor for the Ukrainian state. The author claims that the history of Ukraine can be transformed into a consolidating factor provided that the politicians will stop speculating on the historical remote past, and that the professional historians will try and find those factors in the Ukrainian history that will consolidate the nation.

Key words: the national history, consolidation, historical community, imperial legacy, unity, independent Ukraine, historical memory.

Адамович С.В. Формирование национальной истории в независимой Украине. В статье исследуются особенности формирования единой национальной истории как фактора консолидации Украинского государства. Автор утверждает, что превращение украинской истории на объединительный фактор может произойти при условии отказа политиков от спекуляций историческим прошлым и поиска профессиональными историками консолидационных для государства черт в украинской истории.

Ключевые слова: национальная история, консолидация, историческая сообщество, исторический учебник, имперские наследие, соборность, независимая Украина, историческая память.